

IVAN DOROVSKÝ

JIREČKOVY PRÁCE K DĚJINÁM JIHOSLOVANŮ A JEHO POJETÍ SRBSKÝCH DĚJIN

I.

Období od vydání Dějin národa bulharského (1876) do Jirečkova odjezdu do osvobozeného Bulharského knížectví (1879) bylo naplněno usilovnou prací také na dějinách Jihoslovanů.

V roce 1878 se K. Jireček rozhodl bádat v dubrovnických archívech. Věděl, že pro dějiny balkánských národů jsou významná dvě místa: Dubrovnik (bývalá Ragusa) a Svatá Hora (Athos) na poloostrově Chalkydiké v Řecku. Archív bývalé Dubrovnické republiky (do roku 1808) však nebyl badatelům přístupný, protože z něho v různých dobách zmizely četné vzácné listiny a archívní materiály. Díky známostem Konstantinova otce s místodržitelem Dalmácie generálem G. Rodičem se mu však podařilo dostat povolení studovat archívní materiál. A tak počátkem srpna 1878 odjel Jireček do Dubrovniku, kde měl původně v úmyslu pobýt čtyři až šest týdnů.¹ Pak chtěl navštívit Bar (Antivari) a počátkem října se vrátit do Prahy. Byl tam v době, kdy rakousko-uherské vojsko 4. října 1878 obsadilo Bosnu a Hercegovinu. V medailónku k Jirečkovým padesátinám se sice píše, že v Dubrovniku pobyl od srpna do listopadu,² pravda ovšem bude ta, že tam pobyl tři měsíce, jak sděloval počátkem prosince 1878 V. Palauzovovi: „Byl jsem v Dalmácii a seděl jsem tři měsíce v Dubrovniku, kde jsem se zabýval studiem tamních bohatých archívních pokladů“. Jireček se opět pustil do vědecké práce, kterou jakoby na čas přerušily balkánské události, především rusko-rumunsko-turecká válka. „Z Dubrovniku jsem si dovezl mnoho hezkých a důležitých materiálů“ — svěřoval se V. Palauzovovi.

Bylo zřejmé, že K. Jireček byl jedním z prvních, ne-li první badatel vůbec, který se pustil do studia dubrovnických archívních materiálů systematicky a s nezbytnou paleografickou a jazykovou přípravou. Velké množství materiálu, který vytěžil, začal hned po svém návratu zpracová-

¹ *Iz archiva na Konstantin Jireček, I, Sofie 1953, 157.*

² R. O., *Konstantin Jireček. K jeho 50. narozeninám, Osvěta, 1904, 685.*

vat, takže již počátkem června 1879 byla jeho důkladná historicko-geografická studie *Obchodní cesty a hornictví v Srbsku a Bosně za středověku* (*Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*) hotova a odevzdána do tisku.³ Byl to jeden z jeho „nových životních úkolů“, který pojednával o „obchodních cestách a o zaniklém již hornictví v Srbsku a v Bosně za středního věku, založená nejvíce na neznámých potud listinách dubrovnických“. Nebereme-li v úvahu Jirečkovy četné recenze a odborné referáty o srbských pracích, bylo to jeho první rozsáhlejší a důkladnější vědecké dílo, pojednávající o srbských dějinách. S jeho habilitační studií o hlavní cestě z Bělehradu do Cařihradu a o balkánských průsmycích má mnoho společných rysů. Do určité míry lze říci, že tvoří jisté její pokračování. V obou studiích převažuje Jirečkem zdůrazňovaný historicko-geografický zřetel. Zatímco první studie pojednává o východní části Balkánského poloostrova, druhá se zabývá jeho západní polovinou. V porovnání s první studií je druhá Jirečkova práce mnohem zralejší, propracovanější, materiálově bohatší, třebaže je časově úžeji vymezena a končí polovinou 15. století, kdy Turci zcela ovládli Balkánský poloostrov.

Otázky dějin obchodních cest a národnostních poměrů nezpracoval Jireček ve formě doplňků nebo kratších či obsírnějších exkurzí, nýbrž pojednal o nich v samostatných kapitolách. Jirečkově pozornosti neušly ani otázky obyvatelstva a hranic zbylých románských provincií v Dalmácii a dále na jih Jaderského pobřeží až k okolí dnešního albánského přístavního města Drače (italsky Durazzo, bývalé Dyrrhachion) v období středověku. Zvláštní pozornost věnoval Jireček Dubrovniku a jeho čilým obchodním stykům s mnoha zeměmi Západu i malé Asie. Podal rovněž přehled slovanských kmenů, z nichž se zrodily raně středověké státní útvary, a pojednal též o územním rozmachu státu ve 13.—15. století v Bosně a v Srbsku. Středověké hornictví v Bosně a v srbských zemích správně hodnotí autor jako zdroj bohatství státu, vyjmenovává jednotlivé druhy těžených rud a hlavní střediska těžby.

V 25. kapitole, jedné z nejrozsáhlejších a materiálově nejhodnotnějších kapitol svých *Dějin národa bulharského*, se Jireček zmínil také o německých kolonistech, kteří se zabývali v Bulharsku i v Srbsku hornictvím. Na základě Ljubićova popisu jihoslovanských mincí Jireček mohl o nich napsat s jistotou, že pocházeli ze Sedmihradka a že přišli na Balkánský poloostrov z Uher přes Bosnu a že všude u Srbů i u Bulharů byli nazýváni Sasi. O nich se ostatně zmiňoval již P. J. Šafařík.⁴

Dubrovnický obchod, o němž autor dosti podrobně psal, hrál zprostředkovatelskou úlohu mezi Srbskem, Bosnou a ostatním blízkým i vzdálenějším světem. Historicko-topografický popis devíti nejdůležitějších obchodních tepen, které spojovaly dalmatské pobřeží (dnes i na území Albánie) se srbským a bosenským územím a s velkou cařihradskou cestou, uzavírá Jirečkovu studii.

V ČCM Jireček velmi pochválil první jihoslovanskou revui *Vlast* (Otažbina), kterou začal v roce 1875 vydávat v Bělehradě Vladan Djordjević,

³ *Iz archiva na Konstantin Ireček, I, 162, 163, 169.*

⁴ *P. J. Šafařík, Sebrané spisy, III, Praha 1861, 74.*

účastník Husovy slavnosti v Husinci roku 1868. O třech vydaných svazcích se autor recenze vyjádřil velmi pochvalně, neboť v ní nacházel mj. také materiál o tom, o čem sám psal, tj. například o obchodní politice srbských králů. Především však zřejmě byla pro Jirečka užitečná a přínosná historicko-geografická studie o starých a nových cestách v jihozápadním Srbsku, stejně jako geografické příspěvky o Boce Kotorské, o Dalmácii či Hercegovině. Když pak Jireček vydal svou studii o obchodních cestách a hornictví v Srbsku a Bosně, pravděpodobně poslal výtisk redaktoru tohoto periodika pro „literaturu, vědu a společenský život“. Tak si lze vysvětlit, že v následujícím 4. čísle obnoveného časopisu (jeho vydávání přerušily známé události) Otadžbina vyšla část Jirečkovy studie o srbském a bosenském hornictví ve středověku.⁵

O prázdninách 1879 odjel Jireček znovu do Dalmácie, kde chtěl původně zůstat do počátku listopadu. Navštívil nejen archiv v Dubrovniku, kde nejvíce pracoval, nýbrž také Boku Kotorskou, Cetyni a Trebinji. Měl v úmyslu také podniknout kratší cesty jak do Hercegoviny a Černé Hory, tak i do Albánie. Vzhledem k návrhům z Bulharského knížectví a z Východní Rumelie, aby nastoupil do bulharských služeb, musel K. Jireček zkrátit svůj pobyt a 8. října 1879 se vrátit přes Vídeň do Prahy.

Oba Jirečkovy pobyty v Dubrovniku a cesty po některých částech slovanského jihu byly vědecky přínosné, neboť, jak sám psal, „nalezl jsem opravdové poklady v archivech, málo známých a dosud také málo dostupných ve staré Dubrovnické republice, ponořil jsem se do studia minulosti Dalmatinců, Bosňanů a Srbů...“.⁶

Dříve než vydal tiskem historicko-geografickou studii o obchodních cestách a o hornictví v Srbsku a Bosně za středověku, připravil Jireček pro Muzejní společnost přednášku o Bosně a Hercegovině za středověku, kterou přečetl dne 24. května 1879.⁷ Byla to dosti rozsáhlá studie, v níž její autor pojednal o historii Bosny do 16. století, o jejich vládnoucích rodech a o jednotlivých panovnících, dále o vzniku Hercegoviny „jakožto státu ve státě“ na území bosenské říše atd. Ze stručného nástinu starých bosenských dějin mu vyplynulo, že ve středověké Bosně „vládní moc se nalézala v rukou jednak bána, později krále, jednak vyšší šlechty. K utvoření stavu městského nebylo než několik skrovných počátků“.⁸

Zvláštní pozornost věnoval K. Jireček rozvoji domácího i cizího obchodu a řemesla, politickým a obchodním centrům počínaje od 10. století, charakterizoval střediska těžby stříbra a jiných drahých kovů a podal etymologicky výstižný výklad vzniku toponymu Sarajevo. Rovněž výstižné jsou autorovy výklady dosti složitých náboženských poměrů v Bosně, kde se patarenství (bogomilství) udrželo vlastně až do dobytí země Turky. Není bez zajímavosti, že na rozdíl od jiných zemí bánové a králové bosensští uznávali patarenství a byli dokonce jeho obhájci.

Část svého výkladu, z něhož se pak některé partie staly součástí jeho knihy o obchodních cestách v Srbsku a Bosně, věnoval Jireček bosenské-

⁵ K. Jireček, *Rudarstvo u Srbiji i Bosni u srednjem vijeku*, Otadžbina 4, 1880, 298–308, 428–439; viz též Zbornik Konstantina Jirečka I, Beograd 1959, 205–303.

⁶ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 169, 183, 180.

⁷ K. Jireček, *Bosna i Hercegovina za sredovjeku*, ČČM, 1879, 267–288.

⁸ *Tamtéž*, 273.

mu hornictví a obchodu, který byl za středověku značný. Dovedl dobře vystihnout vztahy mezi bosenskými, srbskými, benátskými a charvátskými obchodními středisky.

Zvláštní postavení mělo město Dubrovník, jehož obyvatelé si zachovali nezávislost až do počátku 19. století a přečkali tak republiku benátskou i janovskou. Ve středověku a částečně také v období turecké nadvlády měl Dubrovník ve svých rukou zahraniční obchod Bosny, Srbska i Bulharska. Dubrovčané měli své osady ve vnitrozemí ve všech obchodních a hornických centrech. Dubrovník spolu se Spletem, ústím Neretvy, které bylo pro Bosnu nejdůležitější, a s Kotorem byly významnými místy, kterými procházel jak dovoz, tak i vývoz zboží. Nejdůležitějšími dovozními artikly byly sůl a sukno, vyvážel se naopak většinou dobytek, vosk a stříbro.

Římská provincie Dalmatia, jak správně poznamenává K. Jireček, zahrnovala nejen celou Bosnu, Hercegovinu a Černou Horu, nýbrž také části Albánie, Charvátska a Istrie. Byla mimo jiné známá tím, že měla značně vyvinuté hornictví, především dobývání zlata. Ve středověku sice byl vývoz zlata z Bosny nepatrný, zato hornictví stále zůstávalo jedním ze zdrojů středověkého bohatství Bosny i Srbska. K obnově a rozkvětu hornictví došlo nejen na bosenském a srbském území, nýbrž na celém Balkánském poloostrově od 13. do počátku 15. století, kdy sem přišli němečtí kovkopové, tzv. Sasové. Ovšem Dubrovčané si i nadále zachovali své postavení jako majitelé dolů (Jireček je nazývá „kapitalisty“), zlatníci a mincmistři.

Charakteristika struktury hornických měst, jejich národnostního složení, právního postavení a administrativního uspořádání, stejně jako popis osad, v nichž se dolovalo stříbro, olovo a železné rudy, tvoří součást Jirečkovy stati.

Jirečkovu studii uzavírají stručné poznámky o bosenské a hercegovské literatuře a umění a zmínky o četných masívních náhrobcích, které jsou „charakteristickou známkou celého území“.

Již jsme jednou uvedli, že Jireček své bohaté písemné nálezy v dubrovnických archívech hned zpracovával nejdříve ve formě přednášek pro členy Královské české společnosti nauk. Tak tomu bylo i při zpracování svých výpisků o Vlaších a Maurovlaších. Nejprve o této do té doby nezpracované problematice referoval koncem ledna 1879 na zasedání Královské české společnosti nauk, později svou rozpravu vydal tiskem německy.⁹

V dubrovnickém archívu Jireček objevil četné do té doby nevydané materiály o kmenech, sídlech a způsobu života Vlachů podél Jaderského pobřeží. Při jednom setkání s Franjem Miklošičem ve Vídni na podzim 1878 se mu Jireček svěřil, že v jednom dokumentu našel výraz „brença caseus valachescus“. Protože Miklošiče tyto otázky zajímaly, obrátil se počátkem dubna 1879 na Jirečka s prosbou o přesnější uvedení místa a doby, k nimž se výraz vztahuje. Na Miklošičovo vybitnutí tedy Jireček začal shromažďovat materiály o Vlaších a Maurovlaších v Jaderské ob-

⁹ C. Jireček, *Die Wlachen und Maurlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag 1879.

lasti. Jak sděloval obratem v odpovědi Miklošičovi, referát, který o této problematice četl na zasedání Akademie, obsahuje poznámky o proměnlivém významu slova Vlach, o sídlech Vlachů a jejich jednotlivých kmelech v Hercegovině a v přilehlých oblastech, o Vlaších jako pastevcích a chovatelích skotu, o jejich salaších, o Morovlaších a Morlacích (moroulachus, moroblachus), jež se třikrát vyskytují v dubrovnických památkách ve 14. století.¹⁰

Ve své přednášce o Bosně a Hercegovině za středověku Jireček pojednal také o venkovském obyvatelstvu Bosny, které se podle něj dělilo „na pastýře a sedláky“. O vlastnických poměrech půdy nemohl podrobněji psát, neboť mu chyběly prameny. Konstatoval pouze, že „pastýři za pozdního starověku i až do XVI. věku obecně sluli Vlachové“. Pak se pokusil na základě archívních pramenů podat charakteristiku jména Vlach. „Jméno to u Slovanů vždy znamená člověka původu romanského, Italiána nebo Rumuna. I pastýři v Pindu a v Makedonii podnes ještě, jak známo, mluví rumunsky (jižní Rumuni, Cincari, Kucovlaši, Karakazani).¹¹ V dalmatských městech přímořských pro tyto horské pastýře vznikl název Černých Vlachů, Maurovlaši, Morovlachů, Murlachů: Nigri Latini dle výkladu Kněze dioklejského (Presbyter Diocleas), jenž v XII. století žil a psal v Baru. Ale během středověku slovo to v krajinách k Adriatickému moři příleži- cích pravého národopisného významu svého pozbylo. Za našich dnů Vlach v Bosně, Hercegovině, Dalmácii a Chorvatsku neznamená ani Romana ani pastýře, nýbrž přívržence církve východní, jen v Srbsku, kde obyvatelstvo ve styku je se skutečnými Rumuny, posud zachovalo se ve smyslu původním. Slovem Morlacco se ve městech dalmatských a na ostrovech označují slovanští sedláci na pevnině“.¹²

Podobný výklad vzniku a proměn etnonyma Vlach najdeme také v Jirečkově již zmiňované studii o obchodu a hornictví v Srbsku a Bosně ve středověku, v níž uvádí ovšem veškeré prameny, z nichž čerpal.¹³

Všechny tři námi rozebírané Jirečkovy studie charakterizuje důkladnost, vědecká preciznost, akribie. Jsou založeny na podrobném studiu existující literatury předmětu. Všechna tvrzení, závěry i hypotézy jsou doloženy příslušnou literaturou, kterou Jireček sledoval a o níž v našem odborném tisku referoval. Především to byly historické práce St. Novakoviće, výklady o středověkých cestopisech P. Matkoviće, materiály z benátských archívů, které objevil Janko Šafařík, příspěvky Simy Ljubiće o středověkých dějinách Slovanů, Pucićovy památky z dubrovnických archívů, Račkého práce o vztahu dubrovnické obce k Bosně a další. A přirozeně výsledky jeho vlastního bádání v dubrovnických archívech.

Podíváme-li se na odborné práce, které K. Jireček recenzoval např. v ČČM v letech 1877—1879, tedy v době, kdy se připravoval na „další důležitý úkol“ pojednat o srbských dějinách, zjišťujeme zajímavou věc. Všechny jako by tvořily systematickou průpravu k velkým syntetičtějším

¹⁰ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, III, 44—45.

¹¹ Správně Karakačani.

¹² K. Jireček, *Bosna i Hercegovina za středověku*, 275.

¹³ *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Historisch-geographische Studien* von Dr. Constantin Jos. Jireček, Prag 1879, 5.

a důkladnějším studiím, které pak napsal. Recenzované práce se týkaly výhradně balkánské tematiky, nejčastěji to byly knihy srbských nebo charvátských, ale i německých či francouzských slavistů. Tak například Novakovičovo vydání srbských lidových hádanek, stejně jako Karadžićovy srbské pohádky, hodnotil jako „výtvary ducha národního“, jako národní bohatství, které „překypuje živostí a zdravým vtipem a podává vzácný příspěvek k poznání povahy jihoslovanské“. Tři přednášky o průmyslu v Srbsku, které Dragutin S. Milutinović vydal knižně, byly pro Jirečka „obzvláště zajímavé“, neboť přinášely četné zprávy o „průmyslu ve středověkém království a pozdějším carství srbském, o stavu řemesel za srbského povstání a o dnešním hornictví, mečířství, puškařství a tkalcovství v Srbsku“ a že obsahovaly rovněž „mnohé vzácné materiály pro archeologii i pro kulturní historii“. Studie dr. Fligiera o prehistorické etnografii Balkánského poloostrova a Malé Asie zajímaly Jirečka proto, že byly založeny jak na archeologickém, tak také na filologickém i antropologickém bádání. Přinášely výsledky o Ilyrech, předcích dnešních Albánců, o Thrácích, Fryzích a o řeckých místních, osobních i mytologických jménech.¹⁴ V prvním díle Pavlovičových Domácích pramenů k srbským dějinám, v němž autor uveřejnil životy srbských králů, upravené k přísně historickým účelům, poskytovaly Jirečkovi četné informace o spisech prvního srbského arcibiskupa sv. Sávy i o králi Štěpánu Prvověňčaném a o tom, co oba psali o skutcích svého otce Štěpána Nemanje. Při hodnocení Pavlovičova spisu Jireček prokázal již značné znalosti srbských dějin a historických pramenů. Jednak znal Šafaříkovo vydání krátkých letopisů srbských, jednak již měl zřejmě dosti materiálů ke své pozdější práci o Štěpánu Prvověňčaném, neboť opravil jak v Šafaříkově vydání, tak i v Pavlovičově výboru některé paleografické chyby. Pavlovičovu edici sice uvítal a uznal její „nepopíratelnou zásluhu, že se její pomocí studium domácích pramenů starosrbských stane přístupno „mnoha badatelům, které jinak originály odrazují, neboť jsou dlouhé a přeplněné citáty a modlitbami“, neopomněl však podotknout, že „historický badatel arci vždy přihlížeti bude k originálním pramenům samým“.¹⁵ Úplnou ehrestomatii veškerého starosrbského písemnictví mu poskytl Novakovičův spis, který rovněž podrobně rozebral. Nacházel v něm jednak rukopisy staroslovanské, srbskoslovanské, ukázky z historických spisů, ze životopisů králů, z letopisů a legend, ukázky ze zákoníků světských a církevních (např. z Dušanova zákoníku nebo z typikonu sv. Sávy pro klášter studenický, který Jireček připravil do tisku a již předtím vydal), výňatky ze středověké zábavné a poučné literatury i příklady z církevních a světských památek hlaholské charvátské literatury. Některé materiály, např. apokryfy a jiné zábavné spisy, byly uveřejněny Novakovičem vůbec poprvé. Jireček doporučoval Novakovičovu ehrestomatii „začátečnickům v slavistice, neboť není knihy, která by s takovou hojností zajímavého materiálu mohla někoho zasvětit v jihoslovanský středověk“.

Jihoslovanské tematiky, konkrétně Bosny a Hercegoviny, se týkala dosti rozsáhlá práce bývalého dlouholetého německého konzula v Bosně dr. Otto

¹⁴ ČČM, 1877, 408–410.

¹⁵ *Tamtéž*, 652, 654.

Blaua, o níž K. Jireček referoval značně podrobně.¹⁶ O. Blau, který pobýval v Bosně od roku 1861 do roku 1872, se svým cestopisem zařadil k cestovatelům Maurerovi, rakouským důstojníkům Roskiewiczovi, Thoenmelovi a Sterneckovi, k Angličanu Evansovia Francouzi Pricotu de St. Marie.¹⁷ Blauovu knihu označil Jireček za „velmi bohatou“. Podávala totiž mj. popis topografický, orografický a hydrografický i popis osad. V tom spatřoval recenzent její hlavní přínos, neboť v topografických poznámkách „vetkána jsou četná pozorování o obyvatelstvu, zprávy statistické a národopisné, zmínky o rolnictví, hornictví, o průmyslu i obchodě, poznámky o nejnovějších dějinách bosenských...“.¹⁸ Značnou část svého výkladu věnoval O. Blau bosenským archeologickým památkám a dějinám Bosny. Jeho nálezy vůbec poprvé osvětlovaly některé otázky římské doby v Bosně. Historik a geograf Jireček nalezl tedy v Blauově knize nejedno poučení o Bosně a Hercegovině. Zeměpisné a statistické zprávy čerpal Jireček rovněž z Kovačevićova popisu Bosny i ze spisu Jukićova.¹⁹ Pro Jirečka byla jistě užitečná rovněž Kiepertova původní mapa Bosny, v níž její autor kriticky zhodnotil existující mapy, zvláště mapu rakouského generálního štábu.

Jak sám Jireček přiznává, mohl ze dvou statistických spisů²⁰ Bogoljuba Jovanoviće „nynější stav knížectví srbského seznati do nejmenších podrobností“. Jovanovićovy práce obsahovaly mj. zprávy o literární produkci Srbů a Charvátů na základě ročních podrobných bibliografických soupisů, informace o vycházejících časopisech a jejich zaměření, byly v nich vloženy dějiny i současný stav bělohorského Národního divadla i podrobná statistika základních a vysokých škol. Jovanović již předtím vydal podrobnou práci, o níž Jireček referoval.²¹

Dvojí několikaměsíční pobyt v dubrovnických archívech přinesl Jirečkovi kromě již uvedených studií také řadu dalších materiálů. Z pobytu vrbtěžil rovněž jednu z nejstarších srbských listin, smlouvu pozdějšího srbského krále Štěpána Prvovenčaného s Dubrovčany z roku asi 1215, kterou hned uveřejnil v Glasniku srpskog učenog društva.²² Jako dopisující člen Královské české společnosti nauk, bulharské i srbské učené společnosti Jireček přirozeně cítil povinnost přispívat do jejich odborných časopisů.²³

Za svého pobytu v Dubrovníku se Jireček seznámil s tamními literáty a kulturními pracovníky. Po osvobození Hercegoviny od Turků v roce 1878 se obnovil nejen obchod, nýbrž také písemnictví. Zasloužili se o to především profesoři tamního gymnázia — filologové Petar Budmani, polyglot, Luko Zore, jeden z předních znalců dubrovnické literární historie, a básník, znalec slovanských literatur, překladatel klasických děl a vyda-

¹⁶ ČCM, 1878, 451–455.

¹⁷ ČCM, 1876, 776.

¹⁸ ČCM, 1878, 452.

¹⁹ M. Jukić, *Zemljopis i povjesnica Bosne*, Zagreb 1851.

²⁰ B. Jovanović, *Statističke beleške*, Beograd 1878; týž, *Statistika nastave u Kneževini Srbiji za 1873–1874 školjsku godinu*, Beograd 1878.

²¹ ČCM, 1876, 370.

²² K. Jireček, *Ugovor Stefana Prvovenčanoga sa Dubrovčanima iz godine 1215–1219*, Glasnik 47, 1879, 304–312.

²³ *Naše vyobrazení. Dr. Josef Konstantin Jireček*, Světozor 13, 1879, 451–445.

vatel starých básnických i historických památek hrabě Medo Pučić (Orsato conte Pozza). Především zásluhou L. Zora začal od počátku roku 1879 vycházet čtrnáctideník Slovan (Slovinac), který usiloval o jednotu Srbů a Charvátů, tehdy chápaných jako jeden národ s jedním jazykem, avšak píšící různým písmem. Proto přinášel beletristické příspěvky a články psané jak latinkou, tak i cyrilicí. Jireček jako známý vydavatel časopisu zřejmě považoval za vhodné (pravděpodobně však byl o to požádán) do tohoto nového časopisu přispět něčím, čím se zabýval a co se vztahovalo k hostitelskému městu. Uveřejnil v něm článek o úsilí starých Dubrovčanů rozšířit hranice své republiky v 15. století.²⁴

Od roku 1878 začal Jireček přispívat do berlínských Jahresberichte für Geschichtswissenschaften bibliografickými přehledy literatury o jižních Slovanech. Svě informace o odborné i umělecké literatuře jižních Slovanů do nich posílal (s přestávkami v letech jeho pobytu v Bulharsku) až do konce století.

S Vatroslavem Jagićem si Jireček dopisoval. Proto jeho příspěvek k chronologii srbských králů, který uveřejnil v Jagićově Archivu²⁵ pro slovanskou filologii (Archiv für slawische Philologie) můžeme považovat za počátek jejich spolupráce na poli vědeckém. Později, jak uvidíme jinde, Jireček publikoval v uvedeném Jagićově časopisu některé další stati k dějinám jižních Slovanů.

II.

Prvotní vědecká orientace K. Jirečka na dějiny Bulharů byla brzy rozšířena také na dějiny Jihoslovanů a ostatních balkánských národů. Srbsko poznal Jireček již jako dvacetiletý student a napsal o něm svou první obsáhlejší stať už roku 1874. Lze proto říci, že v průběhu více než tří desítek let neustále shromažďoval materiál ke svému velkolepému vrcholnému dílu — k Dějinám Srbů (Geschichte der Serben I). Přípravoval se velmi důkladně, promyšleně a systematicky. Jak víme z jeho korespondence s M. Drinovem, vážně o napsání dějin Srbů uvažoval Jireček už v roce 1876. Počátkem 80. let měl promyšlená jednotlivá období a věděl, že práce bude mít dva svazky.²⁶ Pobyt v Bulharsku, důkladné studium a zpracování archivních materiálů z dubrovnických archivů jakoby stále odváděly jeho pozornost od prvotního záměru. Jenže to bylo pouze zdánlivé. Jeho záměr mohl být realizován jen po předchozích dílčích studiích, jimiž si prověřoval nosnost a pojetí svých výkladů. S konkrétnějšími přípravami dvousvazkových zamýšlených srbských dějin začal Jireček počátkem našeho století, kdy se mu naskytla příležitost je vydat. Byl totiž požádán vydavatelem velkolepě zamýšlené edice obecných dějin států, která vycházela u Perthesa v Gothě, aby napsal dějiny Srbska. Aby Jireček „mohl pracovati na dějinách srbských“, jak psal svému strýci H. Jireč-

²⁴ Slovinac, Dubrovnik 1879, čís. 4, 58–59, čís. 5, 75–76.

²⁵ Zur Chronologie der serbischen Könige, Archiv für slavische Philologie, III, 1879, 220–221.

²⁶ Iz archiva na Konstantin Ireček II, Sofie 1963, 129, 131, 137, 167.

kovi, dostal na letní semestr studijního roku 1903/1904 dovolenou. Konal pouze dvě hodiny seminárních cvičení týdně. Již v prosinci 1904 měl Jireček Dějiny Srbů vypočítány na 40 archů.²⁷ Koncem roku 1910 mohl Jireček L. Miletičovi sdělit, že první svazek jeho Dějin Srbů se již tiskne. „Lepší jsou kulturní dějiny“, — dodával — „v nichž se mluví o župách a županech, dolech, obchodu apod. více, než o jiných věcech“.²⁸

Na jaře roku 1911 vyšel první svazek Dějin Srbů, který obsahoval výklad do roku 1371. Zároveň s jejich německým vydáním připravil Jirečkův žák Jovan Radonić autorizovaný srbský překlad. Pro srbské vydání dodal Jireček některé doplňky a provedl v něm určité opravy a úpravy, které nejsou v německém originálu (např. o obsazení Cařihradu Ioannem Palaiologem, o posledním Nemanjići Jovanu Urošovi aj.).

Po německém a srbském vydání svých Dějin Srbů se Jireček pustil do práce na druhém svazku, v němž byly podle Jirečka některé „velmi obtížné otázky“. Tajemníkovi rakouského archeologického ústavu v Athénách prof. Antonu Premersteinovi psal Jireček koncem prosince 1911, že spěchá s pokračováním svých Dějin Srbů, v němž zpracovává období 13. až 15. století.

Rozsah německy vydaných srbských dějin byl vydavatelem omezen. Jireček, který měl nashromážděno obrovské množství materiálu, rozhodl se jej vydat v samostatné knize Stát a společnost ve středověkém Srbsku (Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien), která obsahovala výklad o srbských středověkých kulturních dějinách. První tři části knihy vyšly v letech 1912—1914. Čtvrtá část, obsahující období 1389—1459, zůstala nedokončena v rukopise. V. Jagić, ač ve vysokém věku, doplnil ji a připravil do tisku. Byla vydána v roce 1918. Uvedená Jirečkova rozprava vyšla v roce 1920 také ve francouzském překladu. Podrobné pojednání o srbských středověkých kulturních dějinách mělo tvořit přechod k připravovanému druhému dílu Dějin Srbů, který měl zachytit srbský historický vývoj pod tureckou nadvládou. V realizaci tohoto záměru však zabránila Jirečkovi smrt.

Při koncipování svých Dějin Srbů si byl Jireček vědom, že prameny o srbských dějinách jsou značně rozsáhlé. Kromě toho tu bylo dílo Maura Orbiniho *Il regno degli Slavi* (1601), které stojí někde na pomezí středověké a nové historiografie a je napsáno na základě písemných a ústních pramenů různé provenience, a čtyřsvazkové dějiny jižních Slovanů Jovana Rajiče (1794). V 19. století byl sice napsán značný počet menších i rozsáhlejších analytických studií, žádná ucelená díla o srbské minulosti však nevzniklo.

Ke konci 19. století došlo mezi srbskými historiky k diskusi o pojetí srbského historického vývoje. Jedni brali jako historické prameny např. epické lidové písně a legendy, sebrané za posledních sto let. Druzí, a k nim se klonil také Jireček, usílovali o moderně pojatý kritický výklad historie, brali v úvahu hospodářské vztahy v minulosti a také kulturní a právní dějiny. Jireček se proto správně opíral o vydané prameny a monografické studie, které pojednávaly o politické, právní, kulturní a literární

²⁷ *Vzájemná korespondence J. Konstantina Jirečka a Hermenegilda Jirečka*, 139, 143.

²⁸ *Iz archiva na Konstantin Jireček*, I, Sofie 1953, 422.

historii a archeologii. Osvětlovaly totiž četné chronologické, genealogické, zeměpisné a právně historické otázky a spolu s archívním materiálem se Jirečkovi staly dobrou a spolehlivou základnou.

Jireček tak dokonale probádal srbský středověk, že byl nejlepším znalcem tohoto období v evropském měřítku. Pustil se do studia srbského středověku v době, kdy neexistoval žádný Codex diplomaticus, žádná regesta, žádné Fontes rerum serbicarum a dokonce žádné spolehlivé příručky o pramenech nebo historické bibliografie. Měl však na co navazovat. Věděl, že od samých začátků slovanské filologie toto období srbských dějin přitahovalo slavisty (Dobrovský, Kopitar, Vostokov, P. J. Šafařík, Miklošič, Srezněvskij, Jagić aj.). Ruští učenci, kteří se zabývali studiem Byzance, pravoslavného Slovanstva, slovanských jazyků a literatur a dějinami ruského státu v novějším období, zajímali se také o staré srbské písemné památky, zejména na tom, co zesílilo bádání v athoských klášteřích (Grigorovič, Uspenskij, Bessonov, Budilovič, Lamanskij, Lavrov, Makušev, Miljukov, Pypin, Pogodin, Kondakov, N. Popov, Syrku, Speranskij, Florinskij a mnozí další).

Kromě slovanských badatelů se o dějiny jižních Slovanů zajímali také neslovanští učenci, zejména Němci. Např. J. Ch. Engel čerpal pro své rozsáhlé dílo Dějiny Srbska a Bosny (Geschichte von Serbien und Bosnien, 1801) hodně z Rajiče a z latinských a řeckých pramenů. Protože nebylo jiných spolehlivějších prací, sloužily Engelovy Dějiny na Západě až do počátku 20. století téměř jako jediný pramen. Jeden z nejvýznamnějších německých historiků Leopold Ranke napsal dějiny srbského povstání, k nimž mu hodně materiálu poskytl Vuk Karadžić. Rankeho kniha se hodně četla, vyšla v několika přepracovaných vydáních a zachytila srbské dějiny do roku 1878. Byla přeložena rovněž do srbštiny (1892). Jireček byl tedy přesně sto let po vydání Engelovy knihy vyzván, aby pro západoevropské čtenáře zpracoval dějiny Srbů.

Po stručném výkladu o přírodních poměrech a jejich působení na dějinný vývoj (obdobně jako při zpracování bulharských dějin, ovšem ne v takovém rozsahu) pojednal ve svých Dějinách Srbů o nejstarších známých indoevropských národech (Ilyrech, Tráciích, Keltech aj.), o Římanech a stěhování národů, o příchodu Slovanů na Balkán. Ve svých výkladech věnoval mj. pozornost kmenovému a rodovému zřízení u Srbů v 7. až 10. století, christianizaci, nadvládě Byzance a v bojích s Bulhary v 9. a 10. století, dukljanizaci králům a županům v Raše a jejich odporu proti Byzanci v 11. a 12. století. Samostatnou kapitolu věnoval sjednotiteli srbského státu ve 12. století Štěpánu Nemanjovi. K tomuto svému výkladu využil některých latinských a prvních starosrbských listin, stejně jako pramenů byzantských.

V rozsáhlé části pak Jireček představil čtenářům Srbsko jako velmoc na Balkáně v období vlády následovníků Štěpána Nemanje v letech 1196 až 1371. Podobným způsobem a téměř ve stejném rozsahu vyličil středověké Srbsko a jeho boj proti Turkům i postupnou ztrátu srbské samostatnosti v letech 1371—1459, dějiny srbských despotů v jižních Uhrách (1471 až 1537), počátky Černé Hory i pád Bosny a Hercegoviny. Na konci svého výkladu pak pojednal o vnitřních poměrech a o vzájemných státoprávních vztazích k Turkům i k sousedním státním útvarům.

O srbských dějinách uvedeného období existovaly sice četné dílčí práce, Jireček však musel pracovat většinou na základě studia původních pramenů. Poprvé tak podal jasný a spolehlivý obraz o tomto období srbských dějin, které do té doby nebylo dostatečně zpracováno. Podle Hýbla prý práce nevyniká „mohutnou koncepcí“. Je to spíše „střízlivé vypsání“ vnějších a vnitřních souvislostí vývoje a „na některých místech takřka mozaika sestavená z drobných úlomků dějových nebo nesouvislých zmínek v pramenech“.²⁹ Hýbl však přiznává, že za daného stavu historiografie to byl jedině možný a jedině správný způsob výkladu, který umožňoval málo zpracovanou látku uvést v „jednotu a vyložit dějinné pásmo tak málo známé se vši možnou úplností“.

V knize Stát a společnost ve středověkém Srbsku (Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien) Jireček pojednal v samostatné rozsáhlé části o období Nemanjićů (1171—1371). Rozebral a osvětlil státní správu a právo, národnostní složení obyvatelstva (Srbové, Albánci, Vlaši, Rumuni, dalmatinští Románi), vznik šlechty i církevní hierarchie. V části o městech a trzích mluví např. nejen o přímořských dalmatských městech a jejich struktuře, správě a kanceláři, nýbrž také o románských, řeckých, saských a srbských obštinách. Autorově pozornosti neušlo přirozeně ani postavení sedláků, otroků a pastýřů, organizace vojska, charakter srbského práva a uspořádání soudů, obdělávání půdy a řemesla, obchod a peněžnictví, přístavy a vnitrozemní cesty, vývozní a dovozní zboží, finance srbského státu atd.

Jireček si byl vědom, že není vůbec snadné podat obraz společenského a duchovního života Srbů v období Nemanjićů. V kapitole o materiální kultuře píše mj. o kostelích a monastýrech, charakterizuje městský a vesnický typ stavení a jeho vnitřní uspořádání, uvádí doklady o rozšíření cizích vlivů (italských, řeckých aj.) v jazyce, oděvu, v kultuře a způsobech chování, zmiňuje se o lidových krojích, jídle apod.

V druhé části pak Jireček analyzoval stejně důkladně vnitřní podmínky a vztahy v době despotů (1389—1459). Na základě Jirečkových výpisků z dubrovnických archívů a pomocí odborné literatury pak J. Radonić tuto část doplnil o deset samostatně zpracovaných kapitol, v nichž se píše o církvi, městech, o postavení sedláků, otroctví, o právních vztazích a vojenské organizaci, o průmyslu, hornictví a obchodu, o majetkových poměrech a financích.

Tato Jirečkova rozsáhlá práce o srbské středověké společnosti byla první studií podobného druhu v celé historiografii balkánských zemí a národů. Její přínos a podnětnost spočívaly zejména také v tom, že uváděla analogie a srovnání se životem a sociálními poměry v Uhrách, u nás, v Polsku, Langobardsku, Valašsku, Anglii a v celé oblasti jihovýchodní Evropy.³⁰

Dějiny Srbů jsou bezesporu vrcholným dílem vědecké činnosti K. Jirečka a patří k nejlepším historickým syntézám té doby. Vyznačují se, jako

²⁹ Česká věda, roč. II, 1915—1918, řaha 1920, 278—279.

³⁰ J. Bidlo, *Konstantin Jireček*, Věstník České akademie věd a umění, roč. 27, říjen—listopad 1918, čís. 7—8, 115—133.

ostatně všechna Jirečkova díla, velkým množstvím poznatků, municiozni kritickou analýzou materiálu, a rozsáhlým pohledem.

Kniha není jednotlivým a nepřetržitým vyprávěním o historických událostech, nýbrž spíše prohloubeným pohledem na jednotlivá klíčová období, která nejsou záměrně spojována autorem, aby budoucí badatelé mohli snadněji rozpoznat, co v nich Jireček bezpečně zjistil. Podle J. Bidla Jireček nerysuje žádné velké historiosofické perspektivy.³¹ Jeho periodizace srbských dějin je však taková, že autor chápal smysl jejich vývoje a hodnotil je v souladu s tehdejšími pojetím historického vývoje. Pojímal je reálně a vykládal střízlivě na základě podobných případů ze západoevropského vývoje. Jirečkův kritický postoj byl zcela v souladu s požadavky novodobé historiografie. Způsob, který si Jireček zvolil ke svému výkladu srbských dějin byl vynucen zřejmě také tím, že pro mnohá období jeho dějinné události měl pouze zlomkový nebo kusý materiál, který nechtěl doplňovat nebo kombinovat vlastními domněnkami. Jirečkova vědecká akribie potlačila do pozadí jeho vědeckou fantazii.

Při veškeré své vědecké erudici pokládal Jireček Dějiny Srbů za dílo přípravné, které teprve budoucí badatelé ještě doplní. Práce však podávala obrovské množství pečlivě probádaných skutečností a vyvolávala četné podněty.

Ve svých Dějinách Srbů se Jireček při výkladu srbského dějinného vývoje dotýká všech sousedních balkánských národů a celého Balkánu (např. Řeků, Bulharů, Italů, Maďarů aj.). Poskytuje tak ne jeden nový pohled, nový impuls, nový zorný úhel pohledu a zejména mnoho cenného materiálu.

Srovnáme-li Jirečkovy Dějiny národa bulharského s jeho Dějinami Srbů, zjišťujeme, že se dost liší v chápání periodizace. Vývoj srbských dějin dělí autor na větší časové úseky, z nichž některé jsou vymezeny dokonce důležitými historickými událostmi. Jirečkova periodizace srbských dějin byla později přijata srbskou, naší a vůbec evropskou historiografií a s malými korekcemi v podstatě platí dodnes.

Při podrobnější komparaci dvou Jirečkových syntetických děl o dějinách Bulharů a Srbů, začátečnického a vrcholného, zřetelně vystupují některá historická období, jednotlivé události nebo historické osobnosti, které jsou vlastní jak společnému historickému osudu Srbů a Bulharů, tak i několika dalším balkánským středověkým národnostem.

Autor Dějin Srbů správně vystihl, že Srbsko bylo zejména v některých časových průsečících křížovatkou mezi Východem a Západem. Prolínaly se v něm vlivy Předního východu a Byzance se západoevropským působením. Např. zjištění, že byzantské vlivy zesílily zejména po vzniku státu Nemanjićů, je správné a objasňuje četné další důležité okolnosti, které sehrály mnohdy rozhodující úlohu v dalším historickém vývoji.

Jirečkovy Dějiny Srbů, které vyšly v edici dějin evropských států, vzbudily zaslouženou pozornost ve vědeckém světě. Vedoucí dubrovnického archivu Josip Gelčić (Gelčić) Jirečkovi např. psal, že na „nich závisí další mé bádání o Kataru (Kotoru — pozn. moje), v němž budu moci znovu pokračovat a dokončit“. Knihu uvítali rovněž Lubor Niederle a La-

³¹ *Tamtéž*, 131.

jos Thallóczy; Louis Leger hned o Jirečkově knize informoval ve francouzském tisku.³² J. Gelcich psal Jirečkovi, že je jeho Dějinami Srbů nadšen, že je čte s požitkem a chápe těžkosti, s nimiž se setkal při jejich psaní. „Vím rovněž“ — psal mu Gelcich, „že všichni musejí přiznat velké zásluhy, jaké jste si získal vydáním tohoto prvního historického komplexu o Srbech, který dlouhou dobu bude mít napodobitele a jenž byl všeobecně pocífovanou nutností“.³³ Spoluredaktor *Byzantinische Zeitschrift* Paul Marc nazval Jirečkovy srbské dějiny „významným vědeckým úspěchem“.³⁴ A srbský geograf Jovan Cvijić, uznávaná autorita v otázkách Balkánu, vyzvedával velký význam Jirečkových dějin, neboť „získával jsem jasné a solidní znalosti o minulosti svého národa. Pro mne a pro moje žáky je Vaše dílo pramenem, k němuž se bohudíky můžeme kdykoliv spolehlivě vracet. Udivila mě kompozice celku i jednotlivých kapitol, v nichž jsou vzaty v úvahu všechny momenty, dále bezpočet nových podrobností... Jsem přesvědčen, že vyvolá v dalších letech mnoho a různých studií“.³⁵

Srbský historik Stojan Novaković, který v lecčems nesouhlasil s Jirečkovým hodnocením středověkého srbského státu,³⁶ o Jirečkových Dějinách Srbů napsal, že „je nyní poprvé sestaveno a skloubeno v dobrý celek to, co se už téměř sto let připravovalo, uveřejňovalo a studovalo o různých otázkách, které jsou součástí dějin Srbů. Z toho celku vidíme, jak vzniklo a jak se rozvíjelo to, co nyní nazýváme srbským národem“.³⁷

Další významný srbský historik Ljubomir Stojanović hodnotil Jirečkovy Dějiny Srbů takto: „Ony zůstávají velké, jaké skutečně jsou, a každý vzdělaný Srb, který chce něco vědět o své minulosti, musí si je nejen přečíst, nýbrž neustále pročítat“.³⁸

Důkladná znalost pramenů a odborné literatury, pečlivost při výběru ověřeného materiálu, dobrá kompozice velkého množství materiálu na malém prostoru, přesnost vyjadřování myšlenek a plynulost a lehkost výkladu činí z Jirečkových Dějin Srbů jedno z „nejlepších, nejspolehlivějších a nejlépe napsaných děl o srbské minulosti“ — říká J. Radonić.³⁹ Právem se tenkrát říkalo, že podobné dílo mohl napsat jedině K. Jireček.

Nejlepší Jirečkovo syntetické dílo Dějiny Srbů, podobně jako všechny jeho studie o této problematice, patří k základním historickým pracím, které neměly v době svého vzniku obdoby ani v srbské, ani v tehdejší slavistické vědě. Srbská a jižněslovanská historiografie, stejně jako historiografie naše,⁴⁰ je si dnes vědoma, že studium středověkých srbských

³² M. Constantin Jireček et son oeuvre historique, *Journal des Savants*, Nouvelle série, 9e année, No 7, Juillet, 1911, 314—318.

³³ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, III, Sofie 1963, 222.

³⁴ *Tamtéž*, 227.

³⁵ *Tamtéž*, 232—233.

³⁶ St. Novaković, *Nekolika teža pitanja srpske istorije povodom „Geschichte der Serben“ von Konst. Jireček*, Gotha 1911, *Godišnjica* 31, 1912, 1—35, 32, 1913, 1—40. Též francouzsky v *Archiv für slavische Philologie* 32, 1912, 348—466, 33, 1913, 202—203.

³⁷ K. Jireček, *Istorija Srba. Prva knjiga do 1537 godine (politička istorija) Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje*, Beograd 1952, XIII.

³⁸ *Tamtéž*.

³⁹ *Tamtéž*, X.

⁴⁰ *Dějiny Jugoslávie*, red. V. Žáček a V. Starčević, Praha 1970.

dějin není možné bez důkladné znalosti Jirečkova díla. Neustále se proto k němu vrací. Nikoli však proto, aby v jeho pozitivistickém pojetí pokračovala, nýbrž aby čerpala z něho ověřený historický materiál k marxistickému výkladu historického vývoje.⁴¹

ТРУДЫ КОНСТАНТИНА ИРЕЧЕКА ПО ИСТОРИИ ЮГОСЛАВЯН

Предлагаемая статья является частью обширной монографии, в которой ее автор попытался исследовать источники и импульсы славистической и в частности балканистической ориентации Константина Иречека. Апогей научной деятельности К. Иречека представляет его „История сербов“.

В статье автор сосредоточил свое внимание на анализ трудов К. Иречека в области истории, демографии, этнографии и других вопросов средневековой Далмации, Дубровника, Боснии, Герцеговины, Хорватии и Сербии. На основе анализа отдельных научных произведений К. Иречека автор приходит к заключению, что К. Иречек в славянской и вообще европейской исторической науке был первым ученым, написавшим первую научную историю сербов в им предлагаемом понимании и полноте.

⁴¹ K. Jireček byl tak zaujat vědeckými otázkami, že málo myslel na své osobní rodinné štěstí. Po krátkém milostném vzplanutí ke Klotyldě Cvetišícové zůstával dlouho svobodný a téměř osamocený. Až na podzim roku 1913 se oženil, což vyvolalo, jak sám píše, větší rozruch mezi jeho přáteli v Sofii, než ve Vídni nebo v Praze. V prvních měsících společného života byl s manželkou spokojen. Charakterizoval ji jako ženu, která „není z učených kruhů“ a jež žila dříve „více alla campagna, mezi horami, vinicemi a poli, ale je dobrá hospodyňka a nemá ony pretence, kterými trpí u nás ženy, když pobývají více v divadlech, na koncertech, výstavách, jours etc., než doma“. J. Páta však o Jirečkově ženitbě píše jako o osudném omylu, „jenž ztrpčil poslední chvíle tohoto velkého učenice...“. A tak se K. Jireček, který od mládí trpěl různými chorobami, především dýchacích cest, nedožil šťastného stáří. Oč větší úspěchy sklízěl na mezinárodním vědeckém poli, o to méně šťastný byl v soukromém životě. Zemřel 10. ledna 1918.